

BELKEMİKLİ OMURGALI AYDIN

Burhan Oğuz'un Anısına

Hulisi Akkanat

Burhan Oğuz

Türk Kültür Tarihçisi ve Mühendisi

1 Mart 1919, İstanbul - 18 Şubat 2009, İstanbul

Sanatçı ve bilim adamı hem yaratı eylemiyle hem de vatandaş eylemiyle aydın sıfatı kazanabilir. Önemli olan, sanatçı ve bilim adamı kişiliğiyle aydın kişiliğinin çelişmemesi, örtüşmesidir. Hem yaratı eylemi hem de vatandaş eylemi bakımından aydın sıfatıyla çelişen durumlar da az değildir.

Demek ki ressamlık, şairlik, bestecilik, doktorluk, mühendislik, öğretmenlik, marangozluk, işçilik, çiftçilik gibi “aydın oluş” durumu ile “aydın eylemi”ni kendiliğinden içeren bir konum, bir durum, bir etkinlik değil. Aydın oluşun, bir meslekle değil, bir eylemle ilişkisi var. “Aydın oluş” bir dünya görüşü, bir bilgi donanımı olgusundan çok, bir bilinç ve eylem, vicdan ve ahlâk olgusu.

Mesleki eylem bağlamında herhangi bir kimsenin aydınlığına karar vermemiz olanaksız. Ancak, belli bir zaman ve mekân ile topludurum içinde ilerici ve demokrasi ülküsüne inanmış bir birey olma zorunluluğu belirlemeyi gösterir. Ama bu iki zorunluluk da aydın olmayı eksiksiz içermiyor; çünkü bu zorunlu erdemlerin düşünsel duygudaşlık ve inanç düzleminden hayata geçirilmesi, eylemleştirilmesi söz konusudur.

Bilindiği gibi, sanatçılar da, aydınlar gibi, belli bir sınıf oluşturmazlar; fakat yapıtlarının niteliğiyle, eylemleriyle belli bir sınıfın yanında ya da uzağında yer alırlar. Sorumluluk işe karıştığında bağlanma, aydınca bağlanma da bir ilke konumu kazanır. Bağlanmadan amaç, herhangi bir programa bağlanma değildir. Bu bağlanma, eksiksiz, bütünsel gerçeğe bağlanma, bir veri olarak öne sürülen gerçek parçalarına karşı çıkma, gerçekleri tarihsel ve toplumsal bağ ve ilişkilerinden soyutlamama tavrıdır. Gerçek ve bağlanmış bir aydın için edebiyat, sanat, politika, ekonomik düzen, bilim, bireylerin kültürel ve ruhsal durumları birbirinden bağımsız, özerk, yalıtılan parçalar değildir; hepsi birden bir toplumsal dizge oluştururlar. Bu nedenle de aydının eylemi “tarihsellik” özelliği taşır.

Bu tarihsellik özelliği ve bütünsel gerçeğe bağlanmışlığın zorunlu sonucu olan gerçeği söyleme zorunluluğu, çağdaş aydının eylemini biçimlendirip yönlendiren, onun “aydınca” duygu ve düşüncelerini hayata geçiren olanaklardır. Gerçeği söyleme arzusunun yanında “cesaret” yer alır: Kuşku, eleştiri ve ifade cesareti. Bu özelliklerinden ötürü aydın, “resmi” ortamın dışında kalır zorunlu olarak. Aydın, bir toplumun eleştiri vicdanıdır. Aydın, daha akılcı, daha insancıl, daha kusursuz, daha demokratik bir toplumsal düzenin gerçekleşmesinin karşısında bulunan engelleri saptar, tanımlar ve çözüm önerileri getirir. Böylece, toplumun

bilinci, ilerici güçlerin sözcüsü durumuna gelir. Bunun sonucu olarak da, egemen ideoloji ile dönüşsüz bir uzlaşmazlığa girer. Kemikleşmeyi seçmiş olan egemen ideoloji için, aydın, “tedirgin edici” bir yaratıktır. Bilgi ve bilinciyle “etkin” olan aydın, kayıtsız ve şartsız olarak kendinden vermeyi seçmiş bir toplumsal bireydir, katılan kişidir; bağlanır ve kendini tehlikeye atar; kariyerist değildir ve çıkar gözetmez. Aydın eylemi, bir tür kabuk soymaktır, kabukların altındaki gerçeği buluncaya, gerçeği saran katmanları saydamlaştırıncaya kadar... Aydının görevi söz ve yazı ile mevcut gerçeği eleştirmektir; özgürlük ve özgünlük adına eleştirmektir.

Aydın olabilmek için, göbek ve ayak bağından kurtulmak gerekir.

Aydını aydın yapan, onun “idrak”idir ve idrak dediğimiz düzey ne filozoftur, ne bilgindir, ne de sanatçıdır. Kafa emekçileri bazen aydın olabilirler, ama aydınlar çoğu zaman kafa emekçileridir. Her zaman değil ama çoğu zaman, çünkü içinde buldukları bazı özel tarihsel koşullar içinde işçiler, köylüler, esnaf da kafa emekçisi olmadan aydın olabilirler.

Kişisel çıkar gözetmeksizin, genel çıkar ve iyilik için her türlü baskı ve tehlikeyi göze alan, insanlığın gelişimi ve mutluluğu için “ben”i değil “biz”i seçen kişi, elbette bir ham hayalci ve densiz muamelesi görebilir; ama o, gerçekte bir alçakgönüllü kahramandır.

İsterseniz şimdi soralım soruyu: “Sanatçı, bilim adamı aydın mıdır?”

Bir insan sanatçı olamadan aydın, aydın olamadan da sanatçı olabilir.

Belirlemeye çalıştığımız ‘Aydın’ paradigmasına örnek olarak Burhan Oğuz’u inceleyebilir miyiz? Bu sorunun yanıtını aşağıdaki satırlarda aramaya başlayalım.

Burhan Oğuz’un soyağacı hakkında doyurucu bilgilere sahibiz. Bu konuda yaşam öyküsünü *Yaşadıklarım, Dinlediklerim – Tarihi ve Toplumsal Anılar* ve devamı niteliğinde *Düşündüklerim, Yazdıklarım – Siyasî ve Toplumsal Makale ve Bildiriler* adlı kitaplarında tüm açıklığıyla yazmıştır. Bu sadece kişiye ait biopsikososyal tarih değildir. Kendi belirlemesiyle:

“Uzun süreden beri bir “Türkiye Sosyal Tarihi” yazmayı tasarlamış olup bunun için durmadan malzeme toplamaktayım. Zamanlamasını da 2005 yılı olarak, yani Türkiye Halkının Kültür Kökenleri serisinin bitimine göre ayarlamıştım. Ancak gerek sevgili dostum Dr. Nazan Ölçer, gerekse Simurg Yayınevi sahibi dostum İbrahim Yılmaz’ın ısrarlarıyla işbu *Yaşadıklarım, Dinlediklerim*’i kaleme aldım. Bunda, esasen “Sosyal Tarih”e dâhil olan bazı hususlar yer alıyor. Yani bu çalışma onun bir parçası olarak mütalâa edilecektir. Amaç bir kişisel özgeçmiş yazmak olmayıp siyasî ve toplumsal olayların sergilenmesinden ibarettir. Dolayısıyla, özgeçmişimden sadece bunların anlatılması ile ilgili bölümler yer alacaktır.”

“Gerçekten, aile ilişkilerim dolayısıyla çocukluğumdan beri birçok önemli siyasî kişileri yakından tanımak fırsatını buldum ve bu ortamda öğrendiklerimi tarihçilere malzeme olarak kâğıda döktüm. Bunu yaparken hiçbir hissî mülâhazaya yer vermemeye özellikle itina ettim. Hiç kimseyi hedef alıp küçük düşürmeyi aklıma getirmedim. Nesnellik çizgisini aşmamaya azami özen gösterdim.”

Bir büyük yerleşim ve kültür merkezi olarak İstanbul'da, geçen asrın sonlarında, evlilik yoluyla iki Osmanlı-Türk ailesi bir araya gelmiş ve İstanbul, Burhan Oğuz gibi güzel bir oluşumu üretmiştir. Burhan Oğuz has bir İstanbulludur. Doğumu ve çocukluğu Osmanlı devletinin tarih sahnesinden çekildiği son yıllarla Kurtuluş Savaşına rastlamış, çocukluk ve gençlik yılları ve ertesi ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve yeniden yapılanma devrelerinde geçmiştir. Türkiye ve Türklük bu çok önemli geçiş döneminde sancılı ve sıkıntılı bir şekilde yol alırken Burhan Oğuz bu olağanüstü değişimi fark edebildi; ileride gerek bireysel yaşamı, gerekse sosyo-kültürel yaşamında köklü değişimden yana bir tavır almasını sağladı. Bu durumu *Anılar* adlı kitabının 642. sayfasındaki "Son Sözüm" başlıklı yazıda şöyle açıklar:

"Anılarda geçen, hayatımın çeşitli bölümlerinin öyküsünden, bu ülkenin bana hem bir yurt hem de bir sürgün yeri, bir tutukevi olmuş olduğu görülür. Bu ifadelerden, ne askerliğimin aslında bir "İstanbul dışına sürgün" olduğunu ne de uzun yıllar yurtdışına çıkma yasağını kastediyorum. Ülkede özellikle 1940'lı yılların başından itibaren hâlâ devam edegelen egemen düşünce akımının dışına "sürülmüş", vatanımızda, düşüncelerimi açıkça ifade etmekten menedilmiş olarak da kendimi "hapsedilmiş" hissediyorum. Karar alma ve toplumsal tasarımlara iştirak ettirilmeyişim beni bir sürgün durumuna, kendi öz yurdumda bir sürgün haline getirdi. Gerçekten, içinde yaşadığım havaya karşı ağızdan çıkan her söz bir "ihamet" gibi telâkki ediliyor, değişik çevrelerde. En azından rahatsız edici oluyorum. Evet, inanmış bir solcu olarak, hiçbir zaman bizim ünlü solcularla, belkemiksiz sosyalistlerle, sosyal-demokrat geçinenlerle aynı dalga uzunluğunda olmadım. Dört bir yanımızı sarmış emperyalist güçler ve de bunların piyonlarına karşı sağlam milliyetçiliğim, çok kişiye ters düşüyor. Napolyon, büyük Austerlitz zaferinden sonra günlük emrinde "Asker, büyük bir zafer kazandınız. Torunlarınız "dedem Austerlitz'de idi" diye iftihar edecekler..." demişti. Ben de atalarımın, emperyalist güçlere karşı vermiş oldukları savaşlarla iftihar ediyorum.*

Bu ruh haleti içinde tek çıkış yolunu, hissettiğim, düşündüğüm şekilde, bugün veya yarın bedeli ne olursa olsun, yazmakta buluyorum. Mizacım gereği bazı olayları mizaha kaçan bir üslûbla anlatmış olmam, bunların gerçekliğine halel getirmez. İçimdeki neş'e, hayatımın çok sıkıntılı anlarında bana destek olmuştur.

Anlatmış olduğum gibi uzun süre suskun kaldım. Ama bu anlamlı suskunluk, bir uyguncu suskunluğu olmaktan uzak, mevcut düzeni reddetmenin bir zorunlu yoluydu, bütün ifade şekillerinin denetim altında tutulduğu bir ülkede.

1937'den beri aralıksız tutmuş olduğum günlükler sayesinde önemli olguların tarihlerini verebildim. Bunda, okuyucuyu sıkmamak için ifrata kaçmamaya dikkat ettim.

Bittabi, naklen anlattığım olayların gerçek sorumluluğu, dinlediğim kişilere aittir. Ben de, Voltaire'in ünlü bir deyişini hatırlayarak bunları aktardım. "En kaba yalana biraz gerçeklik karıştır"...

Benden anlatması; tahlil ve yorum okuyucudan. 05.05.1997"

Genç Cumhuriyet'in koruyucu kemeri içinde toplum yekpare Türk tarihi içinde misli görülmemiş bir yeniden yapılanma sürecine girmişti. Genç Burhan Oğuz Türkiye'nin nereye

doğru seyrettiğinin, bu gidişin ulaşılmak istenen hedeflerini pürüzsüzce ya da en az sıkıntılı bir şekilde gerçekleştirebilmesi için nereden geldiğinin araştırılmasının gereğine inanıyordu (*Türkiye Halkının Kültür Kökenleri* 6 ciltlik 8 kitap ve *Türk Halk Düşüncesi ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri* 3 ciltlik eserlerini kapsamlı ve nitelikli bir şekilde yazdı, yayınladı). Önemli olan toplumun nereye gittiği ve nereden geldiğiydi. Sıkıntının temelinde, okuduklarını sağlıklı bir teorik süzgeçten geçirdikten sonra, bu olguyu yaşama geçirecek “belkemikli” organizasyonun nasıl kurulacağı idi. Çok okudu. Dağınık ve yüzen bilgi verilerini sağlıklı bir teorik çerçeveye kavuşturduğu gibi örgütlü mücadeleye girişmenin gereğini hep yerine getirdi. Sabrı ve kararlılığı ilke edinip bakışlarının gerçekleşeceği fırsatları bekledi.

Burhan Oğuz’un düşünce dünyasının temel yapı taşlarını toplarken, zıtlıkları kafasında, davranışında ve eserlerinde uyuma götürdü.

Gerçekten de o subjektif bilgi ile ‘akıl’ın (objektif bilgi) uzlaştırılması kadar, zıtlıkların sabır isteyen birlikteliğini bilgece gerçekleştirdi. Bu kafa yapısı ile maddeye baktı, Türkiye’nin somut toplumsal gerçeklerinin üstüne gitti. Yaptığı kültürel, antropolojik ve bilimsel araştırmalarla Cumhuriyet’in sosyo-kültürel-siyasi düzleminin önündeki yaşamsal set ve engellerin yanısıra çözüm ve de uygulama yöntemlerini gösterdi.

Burhan Oğuz ‘güzel’e aşıktı. ‘Güzel’ olan her şey onun ilgi alanı içindeydi. Sorunlu gördüklerinin de ‘nasıl güzelleştirilebileceği ve etkinleştirilebileceği’ düşüncesi hep başat unsurdur. Bu haliyle de doğal bir ‘Sorun Çözücü’ yetisiyle donatılmıştı. Şikayet ve sitemlerinin arkasında, çaresizlik sızlanması yerine ‘olanaksızlıktan olanak yaratmak’ eylemi vardır.

Burhan Oğuz ‘güzel’e aşıktı. ‘Güzel’ olan her şey onun ilgi alanı içindeydi. Sorunlu gördüklerinin de ‘nasıl güzelleştirilebileceği ve etkinleştirilebileceği’ düşüncesi hep başat unsurdur. Bu haliyle de doğal bir ‘Sorun Çözücü’ yetisiyle donatılmıştı. Şikayet ve sitemlerinin arkasında, çaresizlik sızlanması yerine ‘olanaksızlıktan olanak yaratmak’ eylemi vardır.

Türk diline hakkıyla hakimdi; bugün pek az rastlanan veya tamamıyla tarihe karışmaya mahkûm görünen sağlam, zarif ve sağlıklı bir Türkçesi ve üslûbu vardı. Onun Türkçesinin gerisinde bir uygunluk, kelimelerin ağırlıklarını hassas bir terazide tartan kuyumcu titizliği ve sabrını yakalarsınız. Artık onun yazılarının tiryakisi olmuştunuzdur.

Nesnel bilgi ile öznel bilgi arasında var olan dirsek temasını veya yer yer örtüşmeden kaynaklanan ortak alanda önce ahlâk kayıtlarına basarak bir ‘norm’ inşa etti. Bu ‘norm’u test etmek için belli bir coğrafyadaki toplumun tarihine açıldı, edebi kaynakları kullandı (*Türk Halk Düşüncesi ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri*, I-II-III cilt, Simurg yy., 1997).

Daha sonra bulgularını günümüze çekti. Neyin değiştiğini, neyin ya da sürekli değişme içinde hangi unsurların sadece kabuk değiştirip özün farklı kalıplar içinde muhafaza edildiği gerçeğini araştırdı (*Düşündüklerim, Yazdıklarım, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları*, 2002). Zira onun tarih görüşünde “tarihin hiçbir noktasında ani bir kesiliş ve hiçbir yerinde de ani bir başlangıç aranmayacağına göre” zamanın yekpare bütünlüğü söz konusu olmaktadır.

Türkiye Halkının Kültür Kökenleri, araştırırken beslenme, tarım-meyvecilik-bahçecilik-hayvancılık-üretim aile ilişkilerini, inşa, ısıtma ve aydınlatma, dokuma ve giyim, tıp, alternatif tıp, halk eczacılığı ve sağaltma tekniklerini, sosyal gruplar ve etnik gruplar (iletişim-folklor ve gelenek), ulaştırma-iletişim-mübadele, ölçü ve metalurji başlıklarında 30 yıllık bir araştırma sonucunda yazılmıştır. Bence bu çalışma, alanında dünya çapında kaynak olabilecek bir başyapıttır. Üyeliğinden onur ve gurur duyduğum Anadolu Aydınlanma Vakfının özverili gayretleri ile basılmıştır. Bu eserlere maalesef Türk Eğitim ve Kültür dünyası araştırma kurumları ve kişilerin yeterince önem verilmemiştir. Dileğim aydınlanma yolcularına kılavuz ve fener olmasıdır.

Bu yaklaşım tarzı bizi Burhan Oğuz'un sosyal-antropoloji düşünürlüğü'nün arka bahçesine götürecektir.

Çalışmalarıyla, aslında, "sosyolojik bir toplu görüş ve geniş bir tarih felsefesinin" peşindeydi. Buna rağmen, biz bu çalışmamızda onun, politik toplumdan ekonomik düzleme ve kurumsal dünyaya kadar farklı boyutları, bir arada, tutarlı bir eksen etrafında kenetleyen bir tarih felsefesi ortaya koyduğunu iddia etmiyoruz.

Burhan Oğuz'un Türk tarihinde Osmanlı asırları içinde yakaladığı atıl ve hantal zihniyetin çekip çevirdiği insanı tanımlamadaki başarılı kaleminin Tanzimat'tan günümüze bilhassa Cumhuriyet'in ekonomik insanını açıklamada titredığı görülmektedir (*Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*). Tanzimat öncesinde başlayan 'güzel ahlâk'ın içselleşmesinin Tanzimat sonrasında yavaş yavaş fakat 1938'lerden sonra artan şiddetle, insanımızın ekonomik maddeyle temasının yarattığı sıkıntılar ve bunun geleceği, onu suskunluğa itmiştir. Bu konumu kendi dilinden aktaralım: "*Sizce Karşı Devrim ne zaman başlıyor?*" "*Bence 10 Kasım 1938'den sonra başlıyor.*" (13.02.2005 tarihli söyleşi)

Türk ve Yahudi Kültürlerine Bir Mukayeseli Bakış (Anadolu Aydınlanma Vakfı) adlı eserleriyle tarihin bu yaprağının tozlarını silkeledi. Akmakta, dönüşmekte olan tarih nehrinin kenara attığı ve sürüklediği unsurları gördü, tarihin aktığı ekonomik kaynağı kavradı.

Burhan Oğuz bütün kültür araştırmalarında hedefe yönelik bir çalışma içindeydi – ilk başlarda farkındalığı olmasa da. Ancak 1937 yılından itibaren günlük tutma alışkanlığı ve okuduğu gazete, dergi kütüphanelerini arşivlemesi daha sonrası için hazırlık olarak değerlendirilebilir. Zira "*Bir teoriniz yoksa, derlediğiniz olguların hiçbir kıymeti yoktur*" diyen Charles Darwin haklıdır.

Burhan Oğuz Türkiye'nin aktüel sorunlarını irdelerken ülkenin geçmişinden bugüne taşıdığı davranış kalıplarını çok iyi kuşatabiliyordu. Dolayısıyla, o 'şabloncu' olmadı, kuru formalizmin bataklığına düşmedi. İşte, Burhan Oğuz'un asıl başarısı buradadır. Gerçekten de o bir sosyal bilimci olarak ülkenin sorunlarını kuşatırken, sahip olunan kültürel zenginliklerin farkındalığı ile Türkiye gerçeği açısından kültürü ekonomiyle birlikte algılayarak az gelişmişlik olgusunu tamamen siyasi politikaların, sosyoekonomik projelerin niteliksizliğine bağlamıştır. Bu hal onu derinden yaralamaktaydı.

Burhan Oğuz bir İstanbul aşığı idi. İstanbul, mimariden hat sanatına, süslemeden ebruya, hatta Türkçesine kadar güzele âşık Türklerin cidden özenip kurdukları ve medeniyet alemine

armağan ettikleri bir şehirdir. Oysa gene bu şehir Türklerin bir başka açıdan, insanın insan olması açısından, İstanbul efendiliğini insanlığa armağan etmişti. Burhan Oğuz'un kişiliğinde İstanbul efendiliği zarafet ve inceliğinin kendi içinde farklı ve seçkin bir örneğini buldu. Burhan Oğuz'un 18 Şubat 2009'da İstanbul'da vefatıyla İstanbul, kendi çözümlemesi olan ve önce bütün ağırlığını bir kuyumcu sabırla iç âlem medeniyetini inşa eden, daha sonra bu ruh inceliğini eşyaya, diline, hareketlerine nakşeden bir insan tipolojisini de noktalamış oldu.

Onun elinden çıkıp somutlaşmış kitap, makale, gazete yayınları, mektup, resim, fotoğraf, kroki, plan, defter, dosyalanmış notlar ve tasnif edilmemiş sayısız kâğıt parçaları üzerine alınmış çeşitli notlar vd.'ni yeniden üretmeye fizik olarak aynı maddi ömrü yaşamaya hazır bir insanın, programlasa dahi, başaramayacağı açıktır. (Bütün eserleri, dokümanları ve de kütüphanesini Sabancı Üniversitesi'ne 'Burhan Oğuz Kitaplığı' kurulması şartıyla bağışlamıştır.)

"Ben kitapları koleksiyon diye almam. Tasarlamış olduğum çalışmalara yarayacak kitapları alırım. Çalışmalarım da bitmiş ne yapacağım ben onları..."

Arşivi ve yayınlarıyla çalışkanlık ve becerisinin ürünlerini kimliğimizin pekişmesi için gelecek kuşaklara bıraktı. Burhan Oğuz'un maddi hayatı tükenmiş olmasına rağmen, öğretmenliği, efendiliği, aile babalığı ve bıraktığı hatıralar onu canlı kılmaktadır.

10 Haziran 2010